Několik úvah o unijním pojetí dezinformace

Harald Christian Scheu*

Some reflections on the EU concept of disinformation

Summary: *This paper deals with the concept of disinformation in the light of historical experiences and with a special focus on documents of the European Union. As the specific elements of a definition of disinformation are rather unclear and leave significant space for interpretation, there is a risk of human rights violations, especially of the freedom of expression. As for the truthfulness of an information, the strict categorisation of certain content as true or false is a dangerous simplification of standard communication processes. The truthfulness of expressions should be viewed as a continuum rather than in terms of a simplistic binary model. We recommend to avoid the term disinformation in legal documents.*

Keywords: *Disinformation, European Union, European Convention on Human Rights, Truthfulness, Public Harm*

Digitální revoluce neboli třetí průmyslová revoluce zásadním způsobem změnila mediální sektor. Výsledkem rozvoje internetu a digitalizace komunikačních procesů v globálním měřítku byl vznik nových forem médií umožňujících nebývale rychlou tvorbu a sdílení informací. Inovativní obchodní modely tento trend výrazně posílily. Odborná literatura hovoří někdy o tzv. digitálním ekosystému, ve kterém uživatelé („organismy") jsou v on-line komunikaci vzájemně propojovány.[1] Vymezení práv a odpovědností jednotlivých aktérů se stalo předmětem více právních disciplín. Obrovskou dynamiku změn názorně zrcadlí např. obor soutěžního práva.[2] Dotčeny jsou ovšem také oblasti ochrany základních lidských práv a zajišťování bezpečnosti státu.

V novém digitálním ekosystému mají občané evropských států přístup k nepřehlednému množství různých zdrojů. Výrazné navýšení potenciálu šířit informace pozitivně dopadá na koncepci svobody projevu, která tradičně zahrnuje nejen možnost veřejně vyjadřovat své postoje, ale také možnost informace přijímat. Skeptici by ovšem dodali, že nové komunikační technologie zřetelně navýšily také rizika spojená se zneužitím svobody projevu, a poukazují mimo jiné na „virové šíření dezinformací a nenávistných projevů v bezprecedentním měřítku".[3] Tento fenomén má potenciál rozdělit společnost či dokonce zpochybňovat a podkopávat samotnou legitimitu standardních demokratických procesů.[4] Z tohoto důvodu je vývoj a současný stav digitální komunikace ve stále větší míře vnímán jako bezpečnostní problém. Řešení rizik spojených se současnou digitální komunikací představuje klíčovou výzvu pro liberální demokracie v Evropě i v jiných částech světa. Vzhledem ke globálnímu charakteru komunikačních procesů evropské státy již nejsou schopny zmíněná rizika zvládnout samy a uvažují proto o řešeních v celoevropském měřítku.

V tomto příspěvku se chceme proto zaměřit na koncepci dezinformace, jak je používána v dokumentech EU. Jelikož snahy o ovlivňování názorů a chování velkého počtu lidí

* Autor působí na katedře evropského práva PF UK. E-mail: scheu@prf.cuni.cz.

1 VAN DE HOVEN, J., COMANDÈ, G., RUGGIERI, S., DOMINGO-FERRER, J., MUSIANI, F. (et alii). Towards a Digital Ecosystem of Trust: Ethical, Legal and Societal Implications. *Opinio Juris In Comparatione*, 2021, str.131–156.

2 Pro přehled viz např. LUNDQVIST, B. a M. S. GAL. *Competition law for the digital economy*. Northampton: Edward Elgar Publishing, 2019; TREMBLAY-HUET, S., T. SCASSA, F. MAKELA a D. MCKEE. *Law and the „Sharing Economy" Regulating Online Market Platforms*. University of Ottawa Press, 2018; ARAVANTINOS, S. Competition law and the digital economy: the framework of remedies in the digital era in the EU. *European competition journal*. 2021, 17(1), str. 134–155.

3 PARCU, P. L. a E. BROGI. Introduction to Research Handbook on EU Media Law and Policy: understanding the EU approach to media law and policy. The scope of the Handbook and a presentation of the contributions . In: *Research handbook on EU media law and policy*. Northampton: Edward Elgar Publishing, 2021, str. 1–14, 2.

4 Podle Maxe Badera představuje užívání dezinformace ideální nízkonákladová nástroj na legitimizaci nedemokratických voleb a zpochybňování voleb demokratických. BADER, M. Disinformation in Elections. *Security and Human Rights*, 2019, 29(1–4), str. 24–35, 35.

nejsou v kontextu masové komunikace nijak novým fenoménem, lze položit otázku, zda zavedení nové terminologie je vůbec nezbytné. Též není jasné, které konkrétní formy manipulace veřejného mínění mají být subsumovány pod pojem dezinformace. Vycházíme z toho, že případná represivní opatření státu, např. v podobě omezení přístupu ke komunikačním platformám či uložení trestních sankcí, mají cílit na jednání, které je přesně vymezeno.

Nejasnosti spojené s užíváním dezinformace jako právního pojmu by mohly vyvolat rozpor se základními lidskými právy, a to nejen v rovině svobody projevu, ale také s ohledem na princip zákonnosti (*nullum crimen sine lege*, *nulla poena sine lege*).[5] Porušení práva na spravedlivý proces hrozí zejména tehdy, mají-li se na různých restrikcích podílet nejen orgány státu, ale také soukromí provozovatelé sociálních sítí.[6] Bylo by třeba jasně stanovit, podle jakých kritérií mají provozovatelé digitálních platforem identifikovat a následně odstranit dezinformační projevy.

Přijatelná úprava konkrétního prostupu státních orgánů a soukromých subjektů záleží do velké míry na tom, nakolik je použitá koncepce dezinformace jasná a předvídatelná z hlediska těch, kteří šíří texty, obrazy či videa. Jelikož tzv. boj proti dezinformacím přesahuje rámec národních států, zaměříme se v tomto článku na terminologické problémy, které souvisejí s příslušnou unijní úpravou.

Historický pohled na problém dezinformace

Co se týče poznání a vymezení různých forem nežádoucího ovlivňování veřejnosti, je právní věda odkázána na poznatky jiných vědeckých disciplín, které jsou zaměřené na analýzu mezilidské komunikace a jejích společenských dopadů. V rámci publicistiky a komunikačních studií vznikla bohatá literatura např. o problematice propagandy a agitace.[7] Lze rozlišovat např. mezi krátkodobými a dlouhodobými strategiemi politické komunikace a mezi jejím zaměřením na šíření pozitivní poselství nebo pobuřování proti někomu. Společným prvkem je jednostranné, více či méně jemné vnucování určitého názoru skupině lidí bez možnosti otevřeného dialogu s komunikátorem.[8]

Odborná literatura uvádí mnoho historických příkladů užívání lží a polopravd za účelem dosažení politického či vojenského úspěchu. Ze starověkého Řecka se tradují historky o užívání cílené manipulace ze strany Athén jak proti vnějšímu nepříteli (Persie),[9] tak i proti nepříteli takřka vnitřnímu (Sparta).[10] Podobné případy, které jsou dokumentovány i pro následující období, jasně ukazují, že tzv. „kultura dezinformace" nevznikla až nástupem digitální komunikace.[11]

Lze ovšem vycházet z toho, že sofistikovanější formy komunikace, např. v důsledku vynálezu tiskařského lisu, přinesly také sofistikovanější formy manipulace veřejného mínění. Axel Gelfert, profesor Technické univerzity v Berlíně, suše konstatoval, že v dobách válek a bojů protivníci pravidelně nasazovali dezinformační kampaně a političtí aktéři se často osvobozovali od pravdy, když to vyhovovalo jejich cílům.[12]

Z normativního hlediska je zajímavé, že propaganda jako jedna z nejznámějších forem cílené manipulace s veřejným míněním nebyla vždy vnímána negativně. Původní význam pojmu propaganda byl totiž jednoznačně pozitivní, když v roce 1622 papež Řehoř XV. založil tzv. Posvátnou kongregaci pro šíření víry (*Sacra Congregatio de Propaganda Fide*), jejímž cílem bylo šířit katolicismus prostřednictvím dobře organizované misijní činnosti.[13] Pozitivní koncepci ovládání masy lidí nastolil také jeden ze zakladatelů oboru Public Relations Edward Bernays. Ve své světoznámé knize „Propaganda" z roku 1928 Bernays tvrdil, že vědomá a inteligentní manipulace s chováním a názory mas je důležitým prvkem demokratické společnosti a že neviditelní manipulátoři

5 Srov. GYŐRY, C. *Fighting Fake News or Fighting Inconvenient Truths? On the Amended Hungarian Crime of Scaremongering, VerfBlog,* 2020/4/11. Dostupné na https://verfassungsblog.de/fighting-fake-news-or-fighting-inconvenient-truths.

6 Podrobně k tomuto problému BAYER, J. Procedural rights as safeguard for human rights in platform regulation. *Policy and internet*, 2022, 14(4), str. 755–771.

7 Pro podrobnější přehled v populárně-vědecké formě viz např. FTOREK, J. *Manipulace a propaganda na pozadí současné informační války*. Praha: Grada, 2017.

8 KLEMM, M. Rhetorik und Massenmedien: Information, Persuasion, Agitation und Propaganda. In: BURKHARDT, A. *Handbuch Politische Rhetorik*. Berlin: De Gruyter, 2020, s. 525–546.

9 MARR, J. Themistocles and the Supposed Second Message to Xerxes: The Anatomy of a Legend. *Acta classica*. Cape Town: Classical Association of South Africa, 1995, 38(1), str. 57–69.

10 GELFERT, A. What is fake news? In: *Research handbook on EU media law and policy*. Northampton: Edward Elgar Publishing, 2021, str. 171–180.

11 Viz podrobněji SANTANA, G. P., SIMEÃO, E. L. Disinformation Culture. In: NETO, Benedito Medeiros, Ines AMARAL a George GHINEA (eds). *Digital convergence in contemporary newsrooms: media innovation, content adaptation, digital transformation, and cyber journalism*. Cham: Springer International Publishing, 2021, str. 125–137.

12 GELFERT, op. cit., str. 171.

13 Podrobněji ROSTKOWSKI, M. A. Congregation for the Evangelization of Peoples: Four Hundred Years in the Service of the Missionary World. *International bulletin of mission research*, 2022, 46(3), str. 310–325.

tvoří sice neviditelnou, ale skutečnou vládu. Podle Bernayse nemůže společnost bez určitých technik manipulace hladce fungovat.[14] S pozitivní konotací byla propaganda spojována také v nedemokratických režimech. Stačí připomenout nechvalně proslulé Říšské ministerstvo pro lidovou osvětu a propagandu (*Reichsministerium für Volksaufklärung und Propaganda*) v nacistickém Německu a srovnatelná zařízení v meziválečném Sovětském svazu.

Jednoznačně negativní příchuť má oproti tomu výraz dezinformace, který byl tradičně spojován s aktivitami sovětské tajné služby KGB. Tvrdí se, že anglický pojem „disinformation" byl převzat z ruštiny, a to z ruského slova „dezinformacija".[15] Rozsáhlá západní literatura o sovětské dezinformaci vznikla během studené války.[16] Podle Maxe Hollanda byla dezinformace jako skrytá činnost sovětské zpravodajské služby vždy v souladu s otevřenou sovětskou propagandou. Zatímco oficiální propaganda se ukázala být méně přesvědčivá, pomlouvačné a vymyšlené příběhy si získaly „auru autenticity". Holland dospěl k závěru, že dezinformace byla použita nejen za účelem očernění nebo zmatení protivníka, ale jejím konečným cílem bylo přimět protivníka k rozhodnutí prospěšnému z hlediska sovětských zájmů.[17]

V poslední době se do centra odborného i veřejného zájmu dostal také nový výraz *fake news*, přičemž přesné rozlišování mezi *fake news* a dezinformací nelze vyvozovat ani z příslušné odborné literatury.[18] Problém spočívá tedy v tom, že srovnatelné či podobné komunikační strategie a komunikační praxe jsou označovány různými pojmy majícími odlišné konotace. Různé formy manipulace s veřejným míněním tvoří součást politického boje, a jejich hodnocení jako pozitivní či negativní záleží do velké míry na subjektivním vnímání a morálních postojích komunikátorů a příjemců. Rozhodně není zcela vyjasněno, podle jakých objektivních kritérií by měly být povolené formy manipulace přesně odlišeny od těch nepovolených. Navíc vyvstává otázka, zda současný technologický pokrok a vývoj digitálního ekosystému volají po novém uchopení pojmu dezinformace v kontextu sociálních sítí.

S ohledem na tyto nejasnosti je třeba zkoumat, z jakého konkrétního pojetí dezinformace vycházejí právní, resp. právně-politické dokumenty Evropské unie. Nejprve však chceme stručně představit, jak k problematice dezinformace přistupují jiné mezinárodní organizace na univerzální a regionální úrovni.

Přístup Organizace spojených národů a Rady Evropy k problematice dezinformace

Co se týče pohledu Organizace spojených národů (OSN) na boj proti dezinformacím, lze jako hlavní referenční bod vyzdvihnout rozsáhlou studii, kterou v roce 2021 pod názvem „Dezinformace a svoboda přesvědčení a projevu" předložila zvláštní zpravodajka OSN pro podporu a ochranu práva na svobodu přesvědčení a projevu Irene Khan.[19] Nepřekvapivě zpráva poukazuje na to, že všeobecně uznávaná definice pojmu dezinformace neexistuje. Jelikož koncepce dezinformace je bytostně politická, je podle zprávy sporná jak hranice mezi pravdou a skutečností, tak i hranice mezi nedbalým zacházením s informacemi a úmyslem způsobit škodu. Zpráva upozorňuje na to, že se různé formy projevů, jako jsou např. osobní názory a náboženská přesvědčení, vědecké teorie nebo parodie a satira, vymykají binárnímu modelu pravdivé–nepravdivé. Ve složitých komunikačních procesech si nemusí všichni šiřitelé určité informace uvědomit její nepravdivost a ne všechny subjekty komunikující vadný obsah musí nutně sdílet špatný úmysl.[20]

Ve světle těchto problémů zvláštní zpravodajka OSN představila svoji vlastní pracovní definici, podle níž se dezinformacemi rozumí nepravdivé informace, které jsou šířeny záměrně s cílem způsobit vážnou společenskou újmu. V tomto smyslu je třeba „dez-informaci" odlišit od „mis-informace", která označuje

14 BERNAYS, E. L. *Propaganda*. New York: Liveright, 1928, str. 9–10.
15 Podle Deena Freelona a Chrise Wellse se anglizace ruského termínu „dezinformatsiya" datuje přinejmenším do roku 1955. FREELON, D., WELLS, C. Disinformation as Political Communication. *Political communication*, 2020, 37(2), str. 145–156, 148.
16 Viz např. BITTMAN, L. *The KGB and soviet disinformation: an insider´s view*. Washington: Pergamon, 1985; AGURSKY, M. Soviet disinformation and forgeries. *International journal on world peace*. New York, 1989, 6(1), str. 13–30; BENN, D. W. The truth of authority: ideology and communication in the Soviet Union and The new image-makers. *International affairs,* London, 1989, 65(4), str. 739–740; SZYMANSKI, A. On the Uses of Disinformation to Legitimize the Revival of the Cold War: Health in the U.S.S.R. *Science & society,* New York, 1981, 45(4), str. 453–474.
17 HOLLAND, M. The Propagation and Power of Communist Security Services Dezinformatsiya. *International journal of intelligence and counterintelligence,* 2006, 19(1), str. 1–31, 4.
18 Srov. příspěvky v rozsáhlé publikaci JAYAKUMAR, S., ANWAR, Nur Diyanah, ANG, Benjamin. *Disinformation and fake news*. Singapore: Palgrave Macmillan, 2021.
19 Human Rights Council, Forty-seventh session, 21 June–9 July 2021, *Disinformation and Freedom of Opinion and Expression* (doc. A/HRC/47/25).
20 Ibidem, odst. 9 a 10.

nevědomé šíření nepravdivých informací.[21] Podle této definice lze za objektivní prvky dezinformace považovat nepravdivost informace a závažnost hrozící společenské újmy, za subjektivní prvky vědomost komunikujícího subjektu o nepravdivosti informace a jeho úmysl škodit.

Na zprávu zvláštní zpravodajky odkazuje rezoluce Valného shromáždění OSN (VS) s názvem „Boj proti dezinformacím za účelem podpory a ochrany lidských práv a základních svobod", která byla přijata dne 24. prosince 2021.[22] Pozoruhodným způsobem spojuje ve své preambuli problematiky dezinformace a nenávistných projevů *(hate speech)*. Podle rezoluce jsou nenávistné projevy a dezinformace odlišné jevy, které se mohou v některých případech překrývat. Z hlediska definice pojmu dezinformace je dále relevantní odkaz na význam poskytování vědecky podložených a důkazně podložených údajů a informací veřejnosti.[23]

Na rezoluci Valného shromáždění OSN navazuje zpráva „Boj proti dezinformacím za účelem podpory a ochrany lidských práv a základních svobod", kterou v srpnu 2022 předložil generální tajemník.[24] Generální tajemník v ní jednak připomenul, že neexistuje jasná definice či společné chápání pojmu dezinformace a že jednotlivé státy přistupují k tomuto jevu různě. S ohledem na praxi některých států zpráva generálního tajemníka konstatovala, že vágní pojetí dezinformace ponechává prostor pro subjektivní výklad a tím pádem pro nesprávnou interpretaci a zneužití.[25]

Jelikož OSN jako univerzální organizace sdružuje mnoho demokratických států, které jsou zpravidla kritizovány pro závažná porušení lidských práv, zdá se pochopitelné, že ve svých dokumentech přistupuje ke koncepci dezinformace spíše skepticky a poukazuje na nejasnost a zneužitelnost koncepce dezinformace. Je však otázkou, zda v podmínkách evropských států hlásících se k ochraně lidských práv bude přístup jiný a vznikne zde transparentní a přesvědčivá koncepce dezinformace.

V roce 2017 Rada Evropy zadala často citovanou studii o problematice dezinformací, ve které autoři vymezili tři hlavní formy nežádoucích projevů. Jednalo se zaprvé o nepravdivou informaci, která není šířena s úmyslem škodit („mis-informace"), a za druhé o nepravdivou informaci, která je šířena s úmyslem škodit („dez-informace"). Jako třetí formu zpráva zmínila tzv. „mal-informaci",[26] za kterou má být považována pravdivá informace, jež je šířena s úmyslem škodit.[27]

Je ovšem zarážející, jak nedůsledně Rada Evropy přistupuje k terminologickým otázkám. Když Výbor ministrů Rady Evropy v roce 2019 přijal Deklaraci o manipulativních schopnostech algoritmických procesů,[28] sice vyzval členské státy, aby vypracovaly vodítko pro rozlišování mezi „povoleným přesvědčováním" a „nepřijatelnou manipulací", výraz dezinformace přitom ale ani jednou nepoužíval. Místo toho deklarace o algoritmických procesech řeší pouze problém manipulace, která podle Výboru ministrů může být podprahová, využívá zranitelnost nebo kognitivní předsudky a zasahuje do nezávislosti individuálního rozhodování.[29] Pojem dezinformace používal Výbor ministrů ale v jiné deklaraci, která byla věnována otázce finanční udržitelnosti kvalitního žurnalismu v digitálním věku.[30] Tato deklarace byla shodou okolností přijata ve stejný den. Ačkoli se deklarace o finanční udržitelnosti kvalitního žurnalismu tedy hlásí ke koncepci dezinformace, není terminologie v tomto dokumentu zdaleka jednoznačná. Zatímco podle čl. 2 deklarace je kvalitní žurnalistika vnímána jako protiváha proti „propagandě, nepravdivým informacím a dezinformacím", uvádí čl. 10 deklarace vedle sebe „manipulaci, dezinformaci a šíření nenávistných projevů". Také čl. 13 deklarace staví proti sobě kvalitní obsah na jedné straně a „dezinformace a jiný manipulativní, zlomyslný nebo zjevně nepravdivý obsah" na straně druhé.

Otázkou kvalitního žurnalismu se zabýval Výbor ministrů také v nedávno přijatém doporučení z března 2022.[31] Přílohu tohoto dokumentu tvoří tzv. Pokyny pro podporu

21 Ibidem, odst. 15. V originále: „disinformationa" a „misinformation". S českými výrazy „dezinformace" a „misinformace" pracuje na svých stránkách Ministerstvo vnitra ČR (https://www.mvcr.cz/chh/clanek/definice-dezinformaci-a-propagandy.aspx).
22 A/RES/76/227. *Countering disinformation for the promotion and protection of human rights and fundamental freedoms.*
23 Tato poznámka se vyskytuje v jednom odstavci preambule, který je věnován šíření dezinformací o pandemii covid-19.
24 A/77/287. *Countering disinformation for the promotion and protection of human rights and fundamental freedoms*.
25 Ibidem, odst. 45.
26 V originále „malinformation".
27 HOSSEIN, D., WARDLE, C. *Information Disorder: Toward an interdisciplinary framework for research and policy making*. Council of Europe: Strasbourg, 2017, str. 20–21.
28 *Declaration on the manipulative capabilities of algorithmic processes* (adopted by the Committee of Ministers on 13 February 2019 at the 1337th meeting of the Ministers' Deputies).
29 Viz čl. 9c).
30 *Declaration on the financial sustainability of quality journalism in the digital age* (adopted by the Committee of Ministers on 13 February 2019 at the 1337th meeting of the Ministers' Deputies).
31 Recommendation CM/Rec(2022)4 of the Committee of Ministers to member States on promoting a favourable environment for quality journalism in the digital age (adopted by the Committee of Ministers on 17 March 2022 at the 1429th meeting of the Ministers' Deputies).

kvalitní žurnalistiky v digitálním věku,[32] kde Výbor ministrů konstatuje, že dezinformace podkopávají důvěru v média a ohrožují spolehlivost informací, které ovlivňují veřejnou diskusi a demokracii, a členským státům výslovně doporučuje, aby koordinovaly své úsilí o řešení problému „dezinformací a propagandy".[33] Terminologickou nedůslednost potvrzuje skutečnost, že vymezení pojmů dezinformace a propaganda není v dokumentu obsaženo, není zde ani zmínka o jevech „mis--informace" a „mal-informace".

Právo Rady Evropy tvoří nejen akty příslušných politických orgánů, ale za jeho součást je považována také judikatura Evropského soudu pro lidská práva (ESLP), který sice není formálním judiciálním orgánem Rady Evropy, ale je s touto entitou organizačně a finančně úzce propojen. Úkolem ESLP přitom není vytvořit právní koncepce nad rámec pojmů užívaných v samotné Evropské úmluvě o lidských právech (EÚLP), ale vykládat příslušná práva a svobody. Při výkladu svobody projevu ve smyslu čl. 10 EÚLP se ESLP přirozeně dostal též k otázce omezování takových projevů, které by ve světle současné vágní koncepce mohly být kvalifikovány jako „dezinformace".

Základní orientaci nabízí rozsudek ve věci *Lingens proti Rakousku*,[34] ve kterém ESLP označil za klíčové rozlišování mezi fakty a hodnotovými soudy (*value-judgements*). Podle ESLP lze existenci faktů prokázat, pravdivost hodnotových soudů však nikoli. Zatímco nesprávná skutková tvrzení nejsou chráněna, názory a spekulace spadají pod ochranu podle čl. 10 EÚLP. Rozlišování mezi fakty a hodnotovými soudy by mělo být také rozhodujícím kritériem při posuzování dezinformace.

Jak však správně poznamenal František Kasl, dezinformace nelze jednoduše kategorizovat z hlediska faktů a hodnotových soudů, protože v mnoha případech autoři dezinformací kombinují manipulaci s prokazatelnými fakty a hodnotové soudy. Podle Kasla se většina mediálních zpráv skládá spíše ze společensky dohodnutých pravd a zdůvodněných subjektivních názorů než z prokázaných absolutních pravd.[35]

Co se týče případného spojení faktů s hodnotovými soudy, Evropský soud pro lidská práva připustil, že hodnotové soudy se mají opírat o dostatečný faktický základ. Vazba mezi fakty a hodnotovými soudy je nicméně v praxi problematická. Ve věci *Feldek proti Slovensku*[36] ESLP poukázal na to, že se konkrétní provázanost hodnotového soudu se skutečnostmi může lišit podle konkrétních okolností případu, a nakonec se spokojil s tím, že hodnotový soud českého publicisty vycházel z informací, které byly široké veřejnosti dobře známy. Proto zůstává určitá míra nejistoty, pokud jde o určení objektivní pravdivosti výroku obsahujícího hodnotový soud.

S ohledem na subjektivní prvek dezinformace lze připomenout, že Evropský soud pro lidská práva v kontextu ochrany podle 10 EÚLP opakovaně odkazuje na zásadu dobré víry v tom smyslu, že novináři poskytují spolehlivé a přesné informace v souladu s novinářskou etikou. V rozsudku ve věci *Stoll proti Švýcarsku*[37] Velký senát ESLP doplnil, že etický postup je obzvlášť důležitý v dnešní době, kdy média prezentují nejen informace, ale způsobem, jakým tyto informace prezentují, také naznačují, jak mají být hodnoceny.

Tato stručná analýza přístupu Rady Evropy a ESLP k problematice dezinformace není nijak povzbudivá z hlediska nalézání právní definice pojmu dezinformace. Zatímco z dokumentů Výboru ministrů vyplývá nejistota, nejen co se týče vymezení dezinformace vůči příbuzným komunikačním strategiím, ale také v otázce, zda toto pojetí vůbec použít, judikatura ESLP naznačuje, že přinejmenším některé formy dezinformace v nejširším smyslu mohou spadat pod ochranu podle článku 10 EÚLP. Přípustnost omezujících opatření ze strany státu však nelze stanovit podle obecného schématu, ale záleží na okolnostech konkrétních případů. Ve světle judikatury ESLP je každopádně obtížné vymezit konkrétní pojetí dezinformace, které může být za všech okolností předmětem omezujícího zásahu ze strany státní moci.

Vymezení pojmu dezinformace v rámci Evropské unie

V lednu 2018 Evropská komise (EK) zřídila expertní skupinu *(high-level expert group)* pro *fake news* a online dezinformace, jejímž úkolem bylo analyzovat problémy související s nepravdivými informacemi v tradičních i sociálních

32 *Guidelines on promoting quality journalism in the digital age.*
33 Ibidem, čl. 2.5.4.
34 Stížnost č. 9815/82 (rozsudek ze dne 8. července 1986), odst. 46.
35 KASL, F. Labelling Speech. In: GREGOR, M., MLEJNKOVÁ, P. *(eds.) Challenging Online Propaganda and Disinformation in the 21st Century*. Cham: Springer International Publishing, 2021, str. 105–135, 107.
36 Stížnost č. 29032/95 (rozsudek ze dne 12. července 2001), odst. 86.
37 Stížnost č. 69698/01 (rozsudek Velkého senátu ze dne 10. prosince 2007), odst. 103 a 104. Zatímco senát ESLP ve svém rozsudku ze dne 25. dubna 2006 shledal, že práva stěžovatele podle čl. 10 EÚLP byla porušena, Velký senát dospěl k opačnému závěru.

médiích. Také měla poradit Komisi, jak se vypořádat se společenskými a politickými důsledky tohoto nežádoucího jevu. Ve své zprávě z března 2018 expertní skupina konstatovala, že dezinformace mohou mít mnoho podob. Jelikož dezinformace nemá jen jednu příčinu, nebude podle autorů studie možné najít jednotné řešení. Expertní skupina proto varovala Komisi před příliš zjednodušujícím řešením, jako je cenzura nebo fragmentace internetu.[38]

Pokud jde o samotný pojem dezinformace, expertní skupina výslovně odkázala na výše zmíněnou studii Rady Evropy z roku 2017 a definovala dezinformaci jako nepravdivé, nepřesné nebo zavádějící informace, které jsou koncipovány, prezentovány a šířeny s cílem záměrně poškodit veřejnost nebo za účelem zisku.[39] Podle autorů zprávy je třeba pojem dezinformace odlišit nejen od *fake news*, neboť v případě dezinformací se často jedná o informace, které nejsou v plném rozsahu falešné a vymyšlené, ale také od hanobení, nenávistných projevů či podněcování k násilí, jelikož takové projevy jsou již dnes předmětem trestněprávní úpravy. Expertní skupina svoji vlastní koncepci poněkud zrelativizovala, když poukázala na to, že charakter dezinformace závisí na konkrétních zúčastněných subjektech, jako jsou státní či nestátní političtí aktéři, hospodářské subjekty či skupiny občanů, a také na zvolené komunikační infrastruktuře, která zahrnuje např. zpravodajská média, sociální platformy a algoritmy.[40]

Na výsledky studie expertní skupiny odkázala Evropská komise ve svém sdělení pod názvem „Boj proti dezinformacím na internetu: evropský přístup" z dubna 2018.[41] Zde představila svoji definici dezinformace jako „prokazatelně falešné nebo zavádějící informace, která vzniká, prezentuje se a šíří se za účelem ekonomického prospěchu nebo úmyslného podvádění veřejnosti a může působit škody". K otázce prokazatelné falešnosti nebo zavádějícího charakteru určité informace EK doplnila, že pojem dezinformace nezahrnuje „chyby ve zpravodajství, satiru a parodie ani předpojaté zprávy a komentáře, které se jako vyhraněné jasně identifikují". Obdobně jako expertní skupina, tak i EK rozlišovala mezi dezinformací a projevem, který je relevantní z hlediska trestního práva, jako je např. nelegální obsah související s terorismem nebo zneužíváním dětí. Lze tedy dovodit, že unijní pojetí dezinformace nepřesahuje limity trestního práva. EK dále navrhla seznam možných škod způsobených dezinformacemi, jako jsou „ohrožení demokratických politických a rozhodovacích procesů a veřejných statků, jako např. ochrany zdraví občanů EU, životního prostředí nebo bezpečnosti".[42]

Ke stejné definici dezinformace se hlásilo v prosinci 2018 také společné sdělení Evropské komise a Vysoké představitelky Unie pro zahraniční a bezpečnostní politiku, které obsahuje také Akční plán proti dezinformacím.[43]

Modifikovanou verzi obsahuje ovšem sdělení Komise z prosince 2020, které je věnováno evropskému akčnímu plánu pro demokracii.[44] Jelikož boj proti dezinformacím tvoří vedle ochrany integrity voleb a posílení svobody sdělovacích prostředků stěžejní součást tohoto akčního plánu, EK se vrátila znovu k otázce vymezení pojmu dezinformace. Ve svém sdělení z prosince 2020 rozlišovala mezi čtyřmi různými jevy, které jsou běžně jako dezinformace označeny. Zaprvé jde o „falešný nebo zavádějící obsah", který je sice sdílen bez škodlivého úmyslu, ale může mít škodlivé účinky. Zadruhé jde o dezinformaci (v úzkém slova smyslu) jako „falešný nebo zavádějící obsah, který je šířen s úmyslem klamat nebo zajistit hospodářský či politický prospěch a který může způsobit újmu veřejnosti". Jako třetí kategorii EK vytipovala tzv. „informační vlivové operace" ve smyslu koordinovaného úsilí domácích nebo zahraničních aktérů o ovlivňování cílové skupiny pomocí řady klamavých prostředků. Takové operace mohou zřejmě probíhat „v kombinaci s dezinformacemi". Čtvrtý fenomén představuje „zahraniční vměšování do informačního prostoru". Podle EK jde v tomto posledním případě o „agresivní dezinformační úsilí o narušení svobodného utváření a vyjadřování politické vůle jednotlivců ze strany zahraničního státního aktéra nebo jeho agentů". Toto nové rozšířené pojetí dezinformace zřejmě reaguje na negativní dopad, který mohou mít intervence zahraničních aktérů, tzn. aktérů mimo EU.

38 EUROPEAN COMMISSION. *A multi-dimensional approach to disinformation: Report of the independent High level Group on fake news and online disinformation*, Brussels, 2018. Dostupné na https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/6ef4df8b-4cea-11e8-be1d-01aa75ed71a1/language-en.
39 Ibidem, s. 10.
40 Ibidem, s. 11.
41 COM(2018) 236 final.
42 Viz bod 2.1 sdělení Evropské komise.
43 JOIN(2018) 36 final.
44 COM(2020) 790 final.

Je třeba připomenout, že uvedené dokumenty Evropské komise nejsou právně závazné a slouží spíše jako základní orientace v probíhající politické diskusi. Co se týče právní úpravy dané problematiky, vyniká zde nové nařízení Evropského parlamentu a Rady (EU) 2022/2065 ze dne 19. října 2022 o jednotném trhu digitálních služeb a o změně směrnice 2000/31/ES (nařízení o digitálních službách).[45] Toto nařízení se má použít ode dne 17. února 2024. Je pozoruhodné, že zatímco preambule nařízení obsahuje několik odkazů na rizika spojená s dezinformacemi,[46] normativní text nařízení pojem dezinformace vůbec nepoužívá. Centrálním pojmem nařízení je naopak „nezákonný obsah", který je poněkud zdlouhavě definován jako „jakékoli informace, které samy o sobě nebo ve vztahu k určité činnosti včetně prodeje zboží nebo poskytování služeb nejsou v souladu s právem Unie nebo právem některého členského státu, a to bez ohledu na přesný předmět či povahu tohoto práva".[47]

Z hlediska aplikace je klíčové, zda dezinformační obsah má být považován sice za škodlivý, ale legální, nebo naopak za nezákonný ve smyslu čl. 2 nařízení o digitálních službách. Jinými slovy, mají být nadále aplikovány rozdílné přístupy ke škodlivým dezinformacím na jedné straně a nezákonnému obsahu na straně druhé, nebo má být škodlivý dezinformační obsah automaticky chápán jako nelegální? Vzhledem k výše popsaným nejasnostem kolem samotného pojmu dezinformace by byla druhá varianta velmi zneklidňující. Na klidu nepřidává ani skutečnost, že se odůvodnění legislativního návrhu[48] s touto otázkou vůbec nevypořádalo, a ponechávalo tím pádem značný prostor pro problematický výklad.

Právní nejistotu spojenou s výkladem nařízení o digitálních službách prohlubuje skutečnost, že Evropská komise a Vysoká představitelka Unie pro zahraniční a bezpečnostní politiku ještě ve svém společném sdělení z června 2020 s názvem „Boj proti dezinformacím COVID-19 – pravda a mýty" potvrdily, že je důležité „rozlišovat mezi nezákonným obsahem, jak je definován právními předpisy, a obsahem, který je škodlivý, avšak není nezákonný".[49] Přitom připustily, že „zavádějící informace" o zdravotní péči nejsou nutně nezákonné ani v případě, že mohou přímo ohrozit životy a vážně narušit úsilí o zvládnutí pandemie.

K závěru, že se koncepce dezinformace vymyká současným kategoriím nezákonného obsahu a že politika EU rozlišuje mezi dezinformacemi jako škodlivým obsahem na jedné straně a regulovanými formami nezákonného obsahu na straně druhé, dospěli také autoři studie z listopadu 2021. Ronan Ó Fathaigh, Natali Helberger a Naomi Appelmanová navíc zjistili, že Litva byla v danou chvíli jediným členským státem EU, který ve svém vnitrostátním právu výslovně kriminalizoval dezinformaci. Správně poznamenali, že jelikož definice nezákonného obsahu podle nařízení o digitálních službách odkazuje na národní legislativu, spadaly by dezinformace v Litvě pod nařízení, v jiných členských státech ale nikoli.[50]

Jelikož citovaná definice „nezákonného obsahu" podle čl. 2 nařízení o digitálních službách výslovně odkazuje nejen na národní, ale také na unijní legislativu, nelze ovšem vyloučit, že unijní orgány brzy přijmou novou normu, která dezinformaci prohlásí za protiprávní a tím pádem rozšíří aplikaci nařízení na kteroukoli dezinformaci ve smyslu unijního práva, a to bez ohledu na to, zda unijní norma byla do národního práva transponována či nikoli.

Právní úvahy o unijní koncepci dezinformace

Stručný přehled několika pracovních definic používaných na úrovni mezinárodních organizací ukázal, že mezinárodní společenství má k jednotnému a obecně uznávanému pojetí dezinformací stále poměrně daleko. Mezinárodní organizace včetně EU se sice shodly na společných prvcích možné definice, kterými jsou prokazatelná nepravdivost obsahu a úmysl způsobit vážnou společenskou újmu. Hlavní problém ovšem spočívá v tom, že každý prvek takové definice je sám o sobě velmi problematický.

Složité je za prvé určování pravdivosti obsahu. Pomineme-li složité filozofické úvahy o pojmech pravdy a lži, můžeme se zaměřit

45 Anglický název je „*Digital Services Act*".
46 Viz např. recitály 2, 9, 69 a 71. Podle recitálu 84 by měli poskytovatelé velmi velkých online platforem a velmi velkých internetových vyhledávačů věnovat zvláštní pozornost tomu, jak jsou jejich služby využívány k šíření nebo rozšiřování zavádějícího nebo klamavého obsahu, včetně dezinformací.
47 Viz čl. 2 písm. g) nařízení o digitálních službách.
48 COM(2020) 825 final.
49 JOIN(2020) 8 final.
50 Ó FATHAIGH, R, HELBERGER, N., APPELMAN, N. The perils of legally defining disinformation. *Internet policy review*. 2021, 10(4), str. 1–25, str. 7.

na některé praktické otázky. Dezinformace se velmi často jeví jako komplexní projev, který míchá fakty, zmanipulované fakty, vyložené lži a hodnotové soudy. Je přinejmenším sporné, zda celý obsah má být prohlášen za nezákonný, pokud obsahuje malou část nepravdivých tvrzení nebo chyb. Tento problém může být ještě naléhavější, pokud konkrétní obsah obsahuje nejen textový projev, ale také obrázky nebo videa. Velmi složité bude jistě také posuzování obsahu, který kombinuje vážně míněné výroky na jedné straně a prvky parodující projevy jiných osob na straně druhé, a to s tím, že se může jednat také o umělecký produkt v kategorii (politické) satiry.

Co se týče problematiky objektivní a ověřitelné informace, lze připomenout judikaturu ESLP, podle níž novinářská etika vyžaduje, aby novináři používali spolehlivé zdroje. Není zcela jisté, zda má pro všechny osoby komunikující po sociálních sítích platit novinářská etika, ale i kdybychom takto přísný standard aplikovali, museli bychom připustit, že v praxi i ty nejdůvěryhodnější zdroje mohou obsahovat chyby nebo nepřesnosti. Naopak zdroje, které jsou obecně považovány za méně spolehlivé či méně „seriózní", mohou přinášet pravdivý obsah. V „Příručce pro právníky" *(Handbook for Legal Practitioners)*, kterou v roce 2017 vydala Rada Evropy, Dominika Bychawska-Siniarska shrnula, že pokud je vynaloženo přiměřené úsilí na ověření určité skutečnosti, tisk nenese odpovědnost, i kdyby se příslušné tvrzení později ukázalo jako nepravdivé.[51] Vzhledem k míře tolerance, kterou štrasburská judikatura prokázala vůči tisku, by nebylo vhodné, aby zákony proti dezinformacím kladly přísnější požadavky na autory, kteří ani nejsou profesionálními novináři.

Zejména ve světle zkušeností s tzv. koronavirovou krizí by bylo zvlášť naivní se domnívat, že všechny mediální zprávy lze spolehlivě vědecky ověřit. Studie z roku 2021, provedená na žádost výboru Evropského parlamentu LIBE, zjistila, že zatímco některé obsahy, např. v souvislosti s reklamou, lze ověřit snadněji, totéž neplatí pro zpravodajská média, která nejsou založena na nezpochybnitelných vědeckých poznatcích, ale na profesionálně uznaných metodách zjišťování informací.[52] Jinými slovy, profesionální žurnalistika se zaměřuje spíše na důvěryhodnost zdrojů a postupů než na kvalitu samotného obsahu.

Vedle problematiky samotné pravdivosti konkrétní informace ve světle více či méně profesionálních postupů ovšem nelze opomenout ani otázku interpretace faktů. Politická, sociální, historická a ekonomická fakta mohou být v zásadě vnímána z různých úhlů pohledu. Klíčovým prvkem demokracie je, že nebude povolen pouze jeden správný výklad, ale že lidé mohou nabízet i takové výklady, které jsou méně přesvědčivé nebo nejsou vůbec přesvědčivé. Je sice pravda, když František Kasl tvrdí, že právo každého jednotlivce na subjektivní interpretaci faktů zajišťuje nejen demokratickou názorovou divergenci, ale slouží zároveň jako ochranný štít pro šiřitele dezinformací.[53] Ale z tohoto tvrzení logicky vyplývá, že pokud odstraňujeme ochranný štít pro autory dezinformací, ohrožujeme také samotné základy demokracie.

V souvislosti s problematikou pravdivosti informace je dále nutné vzít v úvahu, že striktní kategorizace určitého obsahu jako pravdivého či nepravdivého je nebezpečným zjednodušením běžných komunikačních procesů. Jak uvedli Martin Potthast, Johannes Kiesel, Kevin Reinartz, Janek Bevendorff a Benno Stein, málokteré *fake news* jsou zcela nepravdivé a málokteré *real news* jsou zcela bezchybné. Po analýze účinnosti tzv. *fact-checkingu* autoři dovodili, že konkrétní obsah by měl být hodnocen jako „převážně pravdivý", „směs pravdivého a nepravdivého" a „převážně nepravdivý".[54] Z tohoto hlediska lze pravdivost projevů vnímat spíše jako kontinuum než v podmínkách zjednodušeného binárního modelu.

Při hodnocení kvality obsahu bude dále třeba rozlišovat mezi tvrzením týkajícím se empiricky doložitelného faktu a prognózou. Odhad budoucího ekonomického, politického či sociálního vývoje je spojován s poměrně velkou mírou nejistoty. Současně však platí, že mnoho klíčových rozhodnutí záleží právě na složitých prognózách, a jak ukázala celá řada nedávných krizí, veřejné instituce jsou nezřídka odkázány na modely a analýzy vypracované různými odborníky. Bylo by však

[51] BYCHAWSKA-SINIARSKA, D. *Protecting the Right to Freedom of Expression Under the European Convention of Human Rights: A Handbook for Legal Practitioners*, Council of Europe: Strasbourg, 2017, str. 78.
[52] BATURA, O., HOLZNAGEL, B., HARTMANN, S., BAYER, J., KATSIREA, I., LUBIANIEC, K. *The fight against disinformation and the right to freedom of expression*. Brussels, 2021, str. 30.
[53] KASL, F. Labelling Speech. In: GREGOR, M., MLEJNKOVÁ, P. *(eds.) Challenging Online Propaganda and Disinformation in the 21st Century*. Cham: Springer International Publishing, 2021, str. 105–135, str. 112.
[54] POTTHAST, M., KIESEL, J., REINARTZ, K., BEVENDORFF, J., STEIN, B. *A Stylometric Inquiry into Hyperpartisan and Fake News*. 2017. Dostupné na https://arxiv.org/abs/1702.05638

těžko obhajitelné, kdyby se prognóza odborných autorit stala závazným referenčním kritériem pravdivosti konkrétního obsahu. Jinými slovy, skutečnost, že státními orgány pověření odborníci považují určitý vývoj za pravděpodobnější či jistější, nemůže automaticky diskvalifikovat opačný nebo odlišný odhad jako dezinformaci. Navíc je často těžko určitelné, zda konkrétní odborné autority nejednají na základě specifické ekonomické či jiné motivace.

Tyto problémy spojené s identifikací nepravdivých informací jsou umocněny, když definice dezinformace navržená Evropskou komisí v dubnu 2018 zahrnuje nejen nepravdivou, ale také zavádějící informaci. Takové kritérium spojuje kvalitu obsahu s jeho subjektivním vnímáním ze strany příjemce. S určitou nadsázkou by bylo možné říct, že nezákonnost obsahu by mohla záviset na intelektuálních schopnostech a úrovni vzdělání diváků či čtenářů. Autor projevu by si musel šíření zprávy rozmyslet podle toho, zda jsou příjemci zpráv dostatečně vzdělaní.

Pokud jde o škodlivost obsahu, resp. o riziko vážné společenské újmy, které je s konkrétním obsahem spojováno, Evropská komise poukázala na ohrožení demokratických politických a rozhodovacích procesů a veřejných statků, jako jsou zdraví občanů EU, životní prostředí nebo veřejná bezpečnost. Opatření přijatá za účelem potírání těchto hrozeb slouží legitimnímu cíli. Lze doplnit, že ochrana demokracie a ústavnosti jako klíčového aspektu národní bezpečnosti není jen právem, ale i povinností státu. Z tohoto hlediska se tento definiční prvek jeví na první pohled jako ten nejméně problematický.

Avšak na druhé straně platí, že státní zásahy ve prospěch legitimních cílů musí být prováděny v souladu s principem proporcionality. Jelikož v případě skutečných či údajných dezinformací jde často o rizika potenciální, nesou plošná opatření s sebou riziko překročení hranice nezbytnosti. V případech, ve kterých zdraví občanů může být ohroženo zavádějícími informacemi, je otázkou, zda místo zákazů a sankcí nepoužít raději nástroj osvěty a posilování mediální gramotnosti obyvatelstva.

Jistě není nutné a nejspíše není ani možné vyřešit definiční problém související s ohrožením chráněných statků v rovině přiměřenosti případných zásahů a restrikcí. Chceme pouze upozornit na to, že legitimita cíle může být závislá na vážnosti potenciální hrozby. Čím účinněji stát používá mírnější opatření v oblastech vzdělávání a osvěty, tím menší bude např. hrozba pro veřejné zdraví či regulérnost demokratických voleb a případné žádoucí projevy nebudou mít dezinformační potenciál.

V této souvislosti je poněkud iritující, že EK do své koncepce dezinformace z dubna 2018 zahrnula také informace, které jsou šířeny za účelem ekonomického zisku. Takový prvek rozšiřuje oblast působnosti zákonů proti dezinformacím, neboť za dezinformaci lze v takovém případě považovat jakýkoli typ klamavé reklamy.[55] V tomto bodě se unijní koncepce významně liší od definic užívaných na úrovni OSN a Rady Evropy, které odkaz na ekonomický zisk neobsahují. V obecné rovině nechceme zpochybňovat legitimní zájem na postihu klamavé reklamy, která patří mezi nejčastější formy nekalé hospodářské soutěže, ale je otázkou, zda všechny nepravdivé informace šířené za účelem ekonomického zisku skutečně dosahují roviny vážné společenské újmy.

Pokud jde o poslední prvek definice, kterým je úmysl škodit, lze stručně poukázat na obecně známé problémy související s posuzováním subjektivních kritérií. Konkrétně ve vztahu k unijnímu pojetí dezinformace z dubna 2018 lze poznamenat, že není zcela jasné, zda má být špatný úmysl zaměřen na způsobení veřejné škody nebo dosažení hospodářského zisku. Máme pochybnosti o tom, zda lze oba případy subsumovat pod jednu definici. Také v tomto bodě se rozcházejí definice dezinformace v podání EU a jiných mezinárodních organizací. Výše zmíněná definice, kterou představila zvláštní zpravodajka OSN, výslovně hovoří o záměru způsobit vážnou společenskou újmu. Obdobný přístup lze pozorovat v jinak ne příliš koherentní praxi orgánů Rady Evropy. Definice EU z dubna 2018 se ovšem liší nejen v odkazu na ekonomický zisk, ale také ve spojení úmyslu s podváděním veřejnosti. Je třeba uvažovat o tom, zda oklamání veřejnosti představuje samo o sobě společenskou újmu, jak je chápána ze strany OSN a Rady Evropy. Pokud ano, přibližoval by se jejich přístup koncepci EU.

Každopádně může být v komplexních komunikačních procesech obtížné určit subjektivní záměr, který stojí za konkrétní informací, pokud se na jejím šíření podílejí různé subjekty. Po této stránce lze uvítat, že definice Evropské komise z dubna 2018, na rozdíl od

[55] Ó FATHAIGH, R, HELBERGER, N., APPELMAN, N. The perils of legally defining disinformation. *Internet policy review*. 2021, 10(4), str. 1–25, str. 6.

definic používaných na úrovni OSN a Rady Evropy, odkazuje nejen na šíření škodlivého obsahu, ale také na jeho tvorbu a prezentaci.

Přesnější úprava odpovědnosti různých zúčastněných subjektů se jeví jako nutná zejména v těch případech, ve kterých „šíření" vadného obsahu má být spojováno s konkrétní sankcí. Jak navrhla zvláštní zpravodajka OSN, příslušná úprava by měla dále zohlednit i skutečnost, že v praxi může být obtížné odlišit případy nedbalého nakládání s informacemi od skutečného záměru způsobit škodu nebo oklamat veřejnost.

Závěr

Závěrem lze konstatovat, že pojem dezinformace, který se stále více skloňuje v národních a mezinárodních dokumentech, lze považovat za mimořádně vágní. V tomto příspěvku jsme se zaměřili na pojetí dezinformace, z kterého v roce 2018 začala vycházet Evropská unie. Stručná analýza této definice poukázala na různé problémy spojené s jednotlivými prvky definice, tzn. s prokazatelnou nepravdivostí obsahu a úmyslem způsobit vážnou společenskou újmu.

Ukazuje se, že čím šířeji je pojetí dezinformace v politickém kontextu chápáno, tím rozmazanější jsou jeho kontury. Ve světle zde zmíněných nejasností okolo možné právní definice dezinformace doporučujeme co největší zdrženlivost a střízlivost při používání tohoto pojmu. Jednoznačně bychom preferovali místo represivních zásahů ze strany státní moci jiné, mírnější prostředky posilující odolnost *(resilience)* společnosti. Politický režim, který nedůvěřuje pozitivnímu potenciálu vzdělávání a síle kvalitních a dobře podložených argumentů, zpochybňuje samotné základní osvícené pluralitní společnosti, ve které odlišnost názorů není vnímána jako riziko, ale jako základ pokroku.

Aplikace nejasného pojetí je v praxi spojována s vysokým rizikem zneužití. Ačkoli připouštíme, že masová komunikace v „digitálním ekosystému" přináší řadu nežádoucích až nebezpečných jevů, máme za to, že v tomto případě může být lék horší než nemoc.